

УДК: 32(575.2) (043)
DOI: 10.35254/bsu/2023.65.16

Бекишова Б.
Ж. Баласагын атындагы
КУУнун Колледжи
Мамбетсадыкова А.
Ж. Баласагын атындагы КУУ

КЫРГЫЗСТАНДА МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫК ПРОЦЕССТЕРДИН ФОНУНДА

Кыскача мазмуну: Бул макалада Кыргызстанда мамлекеттик тил саясатынын этнолингвистикалык процесстердин фонундагы өзгөчөлүгү талдоого алынат. Мамлекеттик тил саясатынын генезисине токтолуу менен айрымжетишкендиктер жана кемчиликтер белгиленет. Коомдо болуп жаткан саясий-социалдык процесстердин тил саясатына тийгизген таасири көрсөтүлөт. Ошондой эле автордун көз караштары чет элдик окумуштуулардын тил саясатына жана этнолингвистикалык процесстерге карата айтылган илимий көз караштары менен бекемделет. Мамлекеттик тил маселеси курч коюлса ал сөзсүз түрдө этностук маселенин келип чыгышын шарттайт. Ал өз кезегинде мамлекеттик саясаттын айрым багыттарына коррективировка киргизүүгө алып келет. Мамлекеттик тил саясаты биздин мамлекетте этносаясий процесстерден көз каранды болуп саналат. Макалада негизинен ушул процесстерге кыскача талдоо жасалат.

Түйүндүү сөздөр: мамлекеттик тил, эне тил, саясат, саясий процесстер, этнолингвистика, реформа улут, улутчулдук, сөздүк, маданият, дин, улут аралык мамиле.

Бекишова Б.
Колледж КНУ имени Ж. Баласагына
Мамбетсадыкова А.
КНУ имени Ж. Баласагына

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК В КЫРГЫЗСТАНЕ НА ФОНЕ ЭТНОЛИНГВИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация: В данной статье анализируются особенности государственной языковой политики Кыргызстана на фоне этнолингвистических процессов. Акцентируя внимание на генезисе государственной языковой политики, отмечаются некоторые достижения и недостатки. Показано влияние политических и социальных процессов, происходящих в обществе, на языковую политику. А также взгляды автора подкрепляются научными взглядами, высказанными зарубежными учеными относительно языковой политики и этнолингвистических процессов. В данной статье анализируются особенности государственной языковой политики Кыргызстана на фоне этнолингвистических процессов. Акцентируя внимание на генезисе государственной языковой политики, отмечаются некоторые достижения и недостатки. Показано влияние политических и социальных процессов, происходящих в обществе, на языковую политику. А также взгляды автора подкрепляются научными взглядами, высказанными зарубежными учеными относительно языковой политики и этнолингвистических процессов.

Ключевые слова: государственный язык, родной язык, политика, политические

процессы, социальный, этнолингвистика, этнополитические процессы, культура, религия.

Bekishova B.
College of KNU named after Zh. Balasagyn
Mambetsadykova A.
KNU named after Zh. Balasagyn

STATE LANGUAGE IN KYRGYZSTAN AGAINST THE BACKGROUND OF ETHNOLINGUISTIC PROCESSES

Abstract: In this article, the peculiarities of the state language policy in Kyrgyzstan against the background of ethnolinguistic processes are analyzed. Focusing attention on the genesis of the state language policy, some achievements and shortcomings are noted. The influence of political and social processes occurring in society on language policy is shown. And also the views of the author are supported by scientific views expressed by foreign scholars regarding language policy and ethnolinguistic processes. In this article, the peculiarities of the state language policy in Kyrgyzstan against the background of ethnolinguistic processes are analyzed. Focusing attention on the genesis of the state language policy, some achievements and shortcomings are noted. The influence of political and social processes occurring in society on language policy is shown. And also the views of the author are supported by scientific views expressed by foreign scholars regarding language policy and ethnolinguistic processes.

Keywords: state language, native language, politics, political processes, social, ethnolinguistics, ethno-political processes, culture, religion.

Жарандык коом этникалык азчылыктардын укуктарын урматтоо менен элдердин өз ара пайдалуу кызматташтыгынын негизинде курулат. Бул укуктар эл аралык уюмдардын көптөгөн документтеринде бекитилген.

Бул документтерде бекитилген укуктардын бири болуп маданий өзгөчөлүктү, анын ичинде тил жана билим берүү чөйрөлөрүн, маданий мурастарды жана элдик салттарды сактоо укугу саналат. [1]

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик саясаты бир жагынан мамлекеттик тилди өнүктүрүүгө көмөктөшсө, экинчи жагынан этностор аралык катнаш тилин сактоого жана жайылтууга багытталгандай түзүлөт.[2]

Кыргыз тили, республикага атын берген этностук топтун тили түрк тилдер тобуна кирет. Кыргыз тилинде бир катар диалектилер бар, негизги, бирок анча деле олуттуу эмес айырмачылыктар түндүк жана түштүк диалектилерде берилген. Кыргыз этносунун, ошондой эле Орто Азиянын башка этносторунун жазуусу жана графикасы совет доорунда олуттуу реформаларга дуушар болгон. Ошентип, 1929-жылга чейин республикада араб алфавити кеңири колдонулуп, ал боюнча эбегейсиз зор маданий мурастар тузулган. 1929-жылдан баштап латын алфавитине, 1940-жылы кириллицага өтүү ишке ашырылган. Графика менен жазууну унификациялоо, бир жагынан орус тили аркылуу маалыматка,

билимге жетүүнү жеңилдетсе, экинчи жагынан 20-40-жылдардагы тил реформалары. маданияттын уландысы чынжырынын үзүлүшүнө алып келип, элдин тарыхый эс тутумун жоготуу коркунучун жараткан. Реформанын биринчи этабында араб графикасына негизделген этностук, тил жана маданиятты азыктандырган мусулман салтынын тамыры кыйылды. [5]Тил реформасынын экинчи этабы Түркиянын өсүп келе жаткан этно-саясий жана социалдык-маданий таасиринен калкалап, маданий биригүү жана ассимиляцияга салым кошкон. Совет мезгилиндеги кыргыз тилинин өнүгүү процесстери бир кыйла карама-каршылыктуу болгон. Бир жагынан советтик коомдо кыргыз тилинин функцияларынын бир кыйла кеңейиши жана статусунун чыңдалышы байкалды. Экинчи жагынан, биригүү жана тилдик ассимиляция процесстери кыргыз тилинин коомдук-саясий турмуштагы ролунун начарлашына шарт түздү, мында жергиликтүү партиялык элита өзгөчө роль ойноду.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасындагы этнолингвистикалык процесстердин алдыңкы тенденциясы кыргыз тилин өнүктүрүү жана өркүндөтүү болуп саналат. Мамлекеттик тилдин статусуна ээ болушуна байланыштуу ал барган сайын кеңири коомдук-саясий функцияларга ээ болууда. Советтик мезгилде кош тилдүүлүктүн өнүгүшү кыргыздардын өздүк аң-сезиминдеги улуттук тилдин ролун солгундаткан жок деп белгилей кетүү керек. 1989-жылдагы Бүткүл союздук акыркы эл каттоонун маалыматы боюнча кыргыздардын 99,3%ы өз улуттук тилин эне тили катары көрсөткөн [6].

Коомчулукка мүнөздүү тилдик кырдаал тигил же бул тилдик жамааттын жашоосунун белгилүү бир этабында социалдык-коммуникациялык системанын компоненттеринин ортосундагы функционалдык мамилелер менен аныкталат.

Тилдин бар экенин таануу көп учурда мамлекет үчүн тиешелүү (көбүнчө ат менен аталган) улуттун бар экендигин таануу дегенди билдирет. Бул саясий жана экономикалык себептерден улам дайыма эле жагымдуу боло бербейт.

В классикалык ойноок аныктамасы бар. Weinrach: «Тил - бул армиясы жана флоту бар диалект» (ошондуктан башкалар өзүн тил деп эсептей алат). [3]

Дж.Фишман эки түшүнүктү бөлүп көрсөтөт: улутчулдук (улутчулдук) – улуттан келип чыгып, аны колдогон сезим, “өз улутуна болгон сезим”, мамлекеттүүлүк (улутчулдук) – б.а. мамлекеттик башкаруунун практикалык проблемалары. Улутчулдук менен мамлекеттик кызыкчылык туудурган муктаждыктар тил жагынан бири-бирине карама-каршы келиши мүмкүн. Ал өз эмгегинде тил коомдук маселеге айланган эки тармак бар деп жазат: мамлекеттик башкаруу жана билим берүү. Башкаруу процесси мамлекеттик органдардын жана өкмөт менен коомчулуктун ортосунда байланыш болушун талап кылат. Бул үчүн тил тандалышы керек. Коомдук кызыкчылыктын көз карашынан алганда, эң жакшы тил бул функцияларды эң жакшы аткарган тил болуп саналат. Ошо сыяктуу эле, билим балдарга билимди эң жакшы өткөрүп бере турган

тилди талап кылат. [7]

«Мамлекеттүүлүк» үчүн бул функцияларды жакшыраак жана арзаныраак аткарган тилди тандоо кадыресе көрүнүш.

Улутчулдук үчүн дин, маданият жана тарых менен бирге тил анын негизги пайдубалы болуп саналат. Тил – улут менен анын “чыныгы” ортосундагы байланыш. Бул концепция абстракттуу жана эмоционалдуу, Фишман жазгандай, эне тили – жандын бир бөлүгү, улуттун маңызы. контрастивдүү өзүн-өзү андоонун» (контрастивдүү) каражаты болуу. инсандык). Бир тилде сүйлөгөн адамдар өздөрүнүн биримдигин жана ошол эле учурда башка элдерден айырмасын сезишет.

Топтун абалынын маанилүү көрсөткүчү болуп анын тилин канчалык деңгээлде сактап, аң-сезимдүү өнүктүрүшү саналат - же. тескерисинче, канчалык деңгээлде андан баш тартууга даяр. Бул тилге берилгендик түшүнүгү (тил берилгендик); аны орус тилине «тилге берилгендик» деп да которууга болот.

Ч. Фергюсондун аныктамасы боюнча «тилдик кырдаал термини» (тил кырдаал) белгилүү бир убакта жана жерде тилди колдонуунун жалпы конфигурациясын билдирет жана бул аймакта канча жана кайсы тилдер колдонулат, аларда канча адам сүйлөйт, кандай жагдайларда жана кандай мамиле жана Бул жамааттын мүчөлөрүнүн пикири ушул тилдерди карманат . [4]

Тилдик кырдаалдын дагы бир аныктамасын Л. В. Никольский мындай деп жазган: «Функционалдык стратификацияланган тил формацияларынын өз ара мамилелери убакыттын өтүшү менен коомдун жана тил саясатынын таасири астында өзгөрүп турат. Демек бул процесс бир нече штаттарга бөлүнөт. Ар бир мындай абалды тилдик кырдаал деп атоого болот. Кийинчерээк бул аныктама такталып, «тил болуунун формалары» (адабий тил, аймактык жана коомдук диалектилер, профессионалдык «тилдер» ж. б.) түшүнүгү колдонулган. [6] Бир тилдүү коомдо лингвистикалык кырдаал тил катнашынын континууму менен өз ара байланышта болгон тилдин бар болушунун функционалдык таралган формаларынын системасы катары, ал эми көп тилдүү коомдо болмуштун формаларынын ордуна окшош система катары аныкталат. бир тилдин, ар кандай тилдер функционалдык бөлүштүрүүгө дуушар болушат, алар функционалдык «ранага» ээ болушу мүмкүн.» этностор аралык, аймактык, жергиликтүү байланыш каражаттары, элитанын же элдин кеңири катмарынын тилдери болушу мүмкүн .

Тилдик кырдаал – бул белгилүү бир аймактарда: региондордо же административдик-саясий түзүмдөрдүн чегинде бир тилдин же бир нече тилдердин социалдык жана функционалдык өз ара аракеттенүү формаларынын жыйындысы. [3]

Тилдик кырдаал ар дайым белгилүү бир аймакка байланып турат. Тилдик ситуацияларды сүрөттөөдө үч катар белгилер колдонулат: сандык, сапаттык жана баалоочу.

Сандык белгилерге тигил же бул аймактагы идиомалардын (тилдер, диалекттер, диалекттер, варианттар) саны, алардын ар биринде сүйлөгөндөрдүн саны, ар бир идиома тейлеген байланыш чөйрөлөрүнүн саны кирет.

Тилдик кырдаалдын сапаттык белгилери фразеологизмдердин катышын (тектеп же байланышсыз, бир тилдин же ар башка тилдин сорттору ж. б.), функционалдык эквиваленттүүлүгүн же бирдей эмес идиомаларды, үстөмдүк кылуучу идиоманын мүнөзүн мүнөздөйт.

Баалоочу белгилер — идиомалардын ар кандай параметрлердеги тышкы жана ички баалоолору: коммуникативдик ылайыктуулугу, кадыр-баркы, эстетикалык баалуулугу ж.б. Анын идиомасынын тил тобунун бааларынын жыйындысы тил болуп саналат берилгендик - коллективдин тилдик милдеттенмеси. [7]

Акыркы жылдарда илимдин түрдүү тармактары үчүн айрым терминологиялык сөздүктөр түзүлүп, тилекке каршы, алар кеңири колдонулбай келет. Ошондуктан программада мамлекеттик тилдеги атайын терминологиянын ишмердүүлүктүн кесиптик чөйрөлөрүндө жигердүү иштешине түрткү берүүчү механизмдерди киргизүү каралган. Аларды билим берүүнүн бардык тармактарында жана окутуунун этаптарында колдонуу зарыл.

Мамлекеттик тилди билүү деңгээлин баалоо системасы тил компетенттүүлүгүн аныктоонун европалык шкаласы боюнча жүргүзүлүшү керек.

Кыргыз Республикасында жашаган бардык этностордун тилдерин сактоо жана өнүктүрүү менен Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоонун эң маанилүү фактору катары мамлекеттик тилдин толук кандуу иштешин камсыз кылган эффективдүү тил саясатын түзүү максатында; мамлекеттик, расмий, ошондой эле эл аралык тилдерди эркин билген кыргыздардын жаңы көп тилдүү муунун калыптандыруу.

Адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 20-сентябрындагы «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилин 2020-2027жылдарга өнүктүрүү программасы жөнүндө» Жарлыгы.
2. 2000-жылдын 29-майындагы «Кыргыз Республикасынын расмий тили жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы.
3. Руссо Л.Ж. Тил саясатын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу. Ишемби: «Заманбап дүйнөдөгү тил саясаты», S - P. 2007.
4. Сыдыкбаев Ч.М., Н.С.Ысырайылова. Идеологиялык өксүк. КР УИАнын Жарчысы. 2021-ж.
5. Мечковская Н.Б. Жалпы тил илими: Тилдердин структуралык жана социалдык типологиясы. – М.: Флинта: Илим, 2001. – 25 б.
6. Азыркы заманда улуттук жана тил маселелерин чечүү / Ред. акад. Чельшева Е.П. - М.-СПб: Златоуст, 2003. - 159б.